

Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi/
Journal of Travel and Hospitality Business
Cilt/Vol:19(1),Yıl/ Year: ss/pp,124
Gönderim Tarihi/ Received: 20.12.2021
Kabul Tarihi /Accepted: 20.02.2022
DOI: 10.24010/soid.1090894

Daha İyi Bilim için Daha Çok Edebiyat

Prof. Dr. Atila YÜKSEL

Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Turizm Fakültesi
atilayuksel@gmail.com

Giriş

"Yeni bilgilere karşı direnç, tüm hayvanlarda güçlü bir nörolojik temele sahiptir. Evcil primat (insan) da dahil olmak üzere çoğu hayvan, belirli türdeki bilgileri özellikle kendi şartlandırılmış gerçeklik tüneline uymayanları "görmezden gelme" konusunda gerçekten şaşırtıcı bir yetenek gösterir. Genelde buna "muhafazakarlık" veya "aptallık" diyoruz" (Wilson, 1990, p. 45). Yerleşğe tezat ilerici görüşler ve de bu görüşlerin sahipleri genelde rahatsız edici bulunmuştur. Özellikle herhangi bir alanda uzmanlığı olduğuna inananlar, dünyaca tanınmış bilim insanlarının bile yeni ve ilerici fikirlere karşı önyargılı olabildikleri, ilerici fikirlerin öncelikle muhafazakâr bir şehvet, tutkulu ve tutucu bir inkarla karşılaşması tarihsel ve doğal bir olgudur. Bir şeyin yanlış, eksik, kusurlu olduğunu söylemek cesaret ister. Tarih Giordano Bruno gibi doğruyu açıkça ve cesaretle söyleyenlerin ibret verici örnekleriyle doludur. Fikrin yaşaması için kendinden öncekiyle çelişmesi ve çatışması kendini oluşturmasının doğal bir sürecidir. Her eski yol/yöntem/bilgi yanlış mıdır ya da her öne sürülen ilerici fikir doğru mudur? Bu soruya hemen evet ya da hayır demek olanaksızdır. Bilgiler eskir, istisnai ya da yeni oluşan olguları anlamakta/açıklamakta yetersiz kalabilir. Yeni ve ilerici fikirleri hemen bastırmaya, dışlamaya kalkmaktansa dikkatle gözden geçirmek, uzmanlık kibrine ve olası uzmanlık lanetine kendini kaptırmadan ne demek istediğini anlamaya çalışmak, eleştirmek, hatta yanlışlamak için deneylere tabi tutmak, tartışarak aksini ispat etmeye gayret etmek tamamen göz ardı etmekten daha faydalı bir yoldur. Zaten bilimsel ilerleme denen şey tam da budur. Yerleşik teori ortaya çıkan yeni fikirler, koşullar ya da problemlere tatbik edilir. Çıkan seri sonuçlar ışığında yerleşik teori gözden geçirilir, revize edilerek iyileştirilir, geliştirilir, gerekirse değiştirilir. Bilme bağlamında aynı kalan hemen hemen hiçbir şey yoktur. Ancak, esefle belirtmem gerekir ki ne bilim ne de bilim insanları düşünüldüğü kadar objektif değildir. İlerici bir görüşün dikkat çekmesi, rağbet görüp kabul edilmesi için çıktığı döneme hakim olan iklim ve zeminin elverişli olması çok önemlidir. Çıktığı andaki ortam (iklim, zemin ve fikrin değerini anlayabilecek fikri kapasitenin varlığı) elverişli olmadığından kıyıya köşeye atılmış, kendi haline terk edilmiş o kadar çok yeniden keşfedilmeyi bekleyen israf edilmiş fikir var ki. Örneğin, dünyayı evrenin merkezi sayan görüşü bertaraf eden Kopernik'in bu düşüncesi kendinden 2000 yıl önce Arkhimedes'in söylediklerinin tekrarından başka bir şey değildir. Demokritos maddenin atomdan oluştuğunu Newton'dan iki bin yıl önce zaten söylemiştir. 18. Yüzyılın sonunda, bilim güneşin yanan bir kaya "olduğuna" inanıyordu, şimdi onu nükleer bir fırın olduğunu düşünüyoruz (Kılıç, 2019). İlerici fikri küçümseme yanlılığı bugün içinde

geçerlidir. Örneğin, Siegel, sağlık bilimlerinde öne sürülen ilerici görüşlerin önce dirençle karşılaşmasından, direncin kişilerin inançlarına sıkı sıkıya bağlı olmalarından şikayet etmektedir. Benzer bir görüşe sahip olan Talbot' a göre (1992, s. 6) “Bizler bilim adamlarını biraz hayranlıkla gözlüyor ve bize bir şey söylediklerinde bu sözün gerçek olması gerektiğine kendimizi inandırıyoruz. Onların yalnızca birer insan olduğunu ve tıpkı bizim gibi dinsel, felsefi ve kültürel önyargıların etkisinde kalabileceğini unutuyoruz.” Fizik alanındaki gelişmeler arasında önemli kilometre taşı olan kuantum mekaniğinin sosyal bilimler açısından geçerli olabileceği görüşünü öne süren Wendt de muhafazakar, tutucu inkarcıların hışmına uğramaktan kaçamamıştır. Peki neden böyle? Öne sürülen ilerici ancak mevcut yerleşik bakışa aykırı bir fikir bizi dogmalarımızın güçlü afyonlarından ayırmaya kalktığına inançlarımıza olan aşırı bağlılığımız bizleri bağımlı gibi davranmaya yöneltiyor. Heraklitos'un dediğine benzer şekilde “evren mekanik değildir, parça çevresiyle bir bütündür, bütün parçalarının aritmetik toplamından büyüktür, nedensellik ve beklenmedik durum bir aradadır, her şey sürekli olarak dönüşüm, hareket ve değişim halindedir vb.,” şeklinde özetlenebilecek, zamanının ruhunu ve anlayışını zorlayan ilerici fikirlerine ilk zamanlarında en çok karşı çıkan Bohm bilimin yeni fikirleri değerlendirmedeki tutuculuğunun bazı ön kabullerden kaynaklı olduğunu ifade ediyor. Tutuculuğun yerleşik varsayımlardan en önde gelenleri arasında bir teorinin, yöntemin, geleneğin ya da anlayışın peşinen kesin ve tamamlanmış olarak düşünülmesindeki yanlılık yer alır. Ne bir teori ne de bilgi peşinen tam ya da kesin değildir. Madde yeniliğe/değişime her zaman hamiledir çünkü doğa sonsuzdur. Sonsuz olabilecek olanı tümüyle açıklayabilecek bir bilgi ya da teori yoktur. Bohm'a göre teorinin her şeyi açıkladığı ya da açıklayabileceği, var olan bilginin kesin ve yanılmaz olduğu ön kabulünden vazgeçilirse önyargısız araştırma yapabilmek mümkün olabilir.

İnsan davranışlarını anlama ve açıklamada kullanılan ilerici fikirlerin önce küçümsenmesi, yerleşik bilimsel yöntemlerin/tekniklerin peşinen her yerde ve koşulda yeterli ve uygun bulunması tartışmasını – ki Feyerabend'in belirttiği gibi kusursuz tek bir yöntem yoktur sadece gerçeğe biraz daha yaklaşılabilenler vardır - bir tarafa koyarsak sosyal bilimlerin ana nesnesi ve süjesi insanın kendisi henüz yeterince tanımlanabilmiş, çözülebilmemiş, anlaşılabilmiş bir varlık değildir. “İnsan kimdir, nedir?” unutulmuş ya da unutturulmuş bir soru(n)dur. Uygulamalı bilimsel çalışmaların genelinde araştırmacıların çoğu ilgili disipline ait değişken, yöntem, teori ya da kavramlarla olduğu kadar insanın ne olduğuyla ilgilenmez. İnsanın yapısı değil, daha çok ve maalesef, insanın ne yaptığı/davranışı önemsenir. Bu tür bir anlayış (insanın bütünlüğünün davranışa indirgenmesi) bize ancak *ceterus paribus* şartlarında insan davranışını doğrulukla tahmin etmemiz için modeller sunabilir. Elbette bu işlev işletmecilik bakış açısına göre inanılmaz derecede yararlıdır. Bu insanı olağanüstü şekillerde manipüle etmemize izin verir. İnsanı nesneleştiren ve toplumu tanınmayacak şekilde dönüştüren tüketim kültürü insanın davranış butonlarını manipüle ederek karlı satın alma tercihlerini tetikler. Fakat yine de insanın davranışını *ceterus paribus* şartlı kestirebilmek bir şey, insanın içsel yapısını/doğasını bilmek/anlamak ise başka bir şeydir. Kısaca, insan kendi içinde ne, nasıl ve kim olduğu araştırmacılar olarak pek alaka gösterdiğimiz bir husus değildir. Her ne kadar bilimsel araştırmalar insanın davranışı hakkında zengin ipuçları sağlasalar da insanın yapısına dönük akademik ilgisizlik nedeniyle bilim henüz insanın içsel doğası/yapısı hakkında bizi karanlıktan çıkaramamıştır. İnsanı anlamak ve açıklamak için inceleyen de insandır. Otantik araştırmacı kavramı bir başka çalışmada ele alınacak olmakla birlikte bu makalede araştırmacının incelediği insanın genelde düşündüğü ile yaptığı arasındaki uçurumu bilmesine karşın bunu göz ardı ediyor oluşuna dikkat çekilecek ve artık verimsizleşen klasik veri toplama alanı yerine daha iyi bilim için daha çok edebiyat önerilecektir. Gerçekten ortak yapımcının – günümüzün bilim pratiğinde ona katılımcı diyoruz ancak ona bilginin ortak yapımcısı dememiz gerektiğini düşünüyorum – değişik gerekçelerle yalan, yanlı, yanıltıcı, eksik, hatalı, sahte,

çarpıtılmış, ilgisiz, alakasız, tek defalık, tahmini vb., beyanda bulunabileceği ve her haliyle yansız olmayan araştırmacının benzer gerekçelerle benzer adımlar atabileceği gerçeğini bilmemize rağmen hala bu klasik mecradan beyanları toplayıp onlara anlam vermeye çalışmak size de çelişkili gelmiyor mu? “Hay Allah, hem işe yarayacak genelde en basit teoriyi bilerek seçiyoruz; hem yanıt alacağımızı düşündüğümüz, tercih ettiğimiz devşirme soruları ekleyip diğerlerini bilerek eliyoruz; hem kendi işimize gelen yöntemleri kullanıyoruz; hem rica ettiğimiz araçlarla, kolay yoldan bulduğumuz insanlara tercihen uzaktan soruyoruz; hem parametrik koşullara uymasa da istediğimiz sonuçları çıkaracak analizleri uyguluyoruz; üstelik işimize geleni yorumlayıp işimize gelmeyi yorumlamıyoruz; sadece SSCI dergiyi adam yerine koyuyoruz; çalışmanın pratikte işe yarayıp yaramadığını kontrol etmiyoruz ve sonunda ben objektif/nesnel/yansız/bilimsel araştırma yaptım diyoruz. Maşallah Tanrı gibiyiz. Hem her yerde varız ama sorulduğunda maşallah hiç bir yerde yokuz. Sorana ben hiçbir şeye karışmadım veri böyle söylüyor diyoruz.” Sorun gerçekten yok mu?

Kusurlu yöntemle kusursuz sonuçlar!

Farklı epistemolojik topluluklardan oluşan sosyal bilimler, bilimsel nitelik, geçerlilik ve istatistiksel güvenilirlik iddiasıyla sosyal dünya hakkında objektif, sistematik ve anlamlı bilgi üretme çabasıdadır. Bu nedenle toplum ve insanla alakalı konuların araştırılmasında kullanılacak bir nevi teknik şablon, kılavuzlar icat edilmiş ve bilgi giderek pozitivist bilimlerin hakimiyet alanı olmuştur. Tekelcilik, riskler barındıran bir sistem olsa da gelinen noktada bilim “neyin gerçek ve neyin doğru olduğunu tek başına belirleyen bir dine dönmüştür” (Czarniawska ve Joerges, 2005, s. 314). Ancak; bu kadar heybetli iddia ve görüntüsüne rağmen, sosyal bilimlerde istatistiksel olabilirlik (bu arada possibility ve probability aynı değildir ama genelde tartışmalı bir biçimde aynıymış muamelesi görmektedir) iddiasında olan formülcü araştırmaların çoğu *toplumsal alaka* ve yaşam için *önem arz etme* koşulunu karşılama açısından tartışmalıdır. Her yayının bilgi ürettiğine dönük yanlış inançla beslenmiş *işletmecilik bakışlı* yayınlar sayısal olarak çoğalmış ancak yayınların etkisi ve toplumla alakası azalmıştır (Bennis ve O’Toole, 2005; November, 2004; Otley, 2003). Hatta bazıları akademik çalışmalarını “çorak arazi” olarak tanımlamakta, ne hikmetse “batını” olarak görmekte, dikkate alınmamaları gerektiğini önermektedirler (November, 2004). Kararların genelde dağınık, eksik verilerle verildiği iş dünyasına uygulandığında, bilimde yüceltilen istatistiksel ve metodolojik sihirbazlık iş dünyasını aydınlatmak yerine kör edebilir (Bennis ve O’Toole, 2005). McNamara’nın Vietnam Savaşı dönemi deneyiminin ona acı bir şekilde gösterdiği gibi, sayılar tarafından büyülenerken neye inanmak isterlerse onu görenler, kendilerini doğrulama kehanetine kapılanlar, kararlarında yer alması gereken tüm nicel ve nitel faktörlere doğru ağırlığı veremeyerek başarılarını belaya sokma eğilimindedir.

Ne kadar ilginçtir ki bilim camiası toplumun değil kendi önemseydiği konuları çalışmaktadır. Örneğin, Wilner’in (1985) çalışmasına göre 1936-1941 yılları arasında önemli bir ekonomik buhran yaşayan ABD de yapılan yayınların sadece %6.4’ü ekonomik buhranı konu edinmiş, 1947 ve 1956 yılları arasında hüküm süren Soğuk Savaş ve McCartizm gerçekliğine rağmen ilgili yıllardaki bilimsel yayınlardan sadece %1 bu konulara alaka göstermiştir. Covid-19 sürecinde şahit olduğu üzere birçoğumuz gelecek kahinliğine soyunarak pandemiden sonrasında neler olacağı konusunda kehanetlerde bulunurken mevcut Covid-19 krizini yönetmekle ilgili pek azımız denenebilir hipotez ya da öneri içeren yayınlar yapmıştır. Geliştirilen teorilerin ya da ulaşılan bulguların çok azı sosyal yaşamda zaten var olan sağduyu ve yaygın pratik bilginin hâlihazırdaki seviyesinin ötesine geçebilmektedir. Sosyal gerçeklikten kopan, çoktandır toplumsal sağduyu ve yaygın pratik bilginin gerisinde kalan sosyal bilimciler olarak bizlerin mevcut dramatik durumuna neden olan etmenler *sorgulayamama hali*,

yaratıcılık ve ilham eksikliği olarak özetlenebilir (Alvesson ve Gabriel, 2013; Alvesson ve Spicer, 2016; Alvesson vd., 2017; Rusu, 2014, Vana 2020a, b). İlgili bilimsel disiplinde başkalarının ürettiği prototip kuramsal bakış veya hipotezlerin sürekli tekrar edilmesi olarak özetlenebilecek yaygın bilimsel *biçimiz* ve kısırdöngü ve bu teknik şablonu taklit eden bir aygıttan öteye geçemeyen bizlerin sorgulamama becerileri, kavramsal ve teorik hayal ve yaratım güçleri, yorum hünerleri içinde yetiştiğimiz akademik kültür ve alanlarımızda okuduğumuz bilimsel çalışmalarla sınırlıdır. Yüksek standardizasyon düşük hayal gücü ve yaratım nedeniyle bir tür *McBilim* türü oluşmuş, konular benzer, izlenilen yöntemler benzer, üretilen bulgular benzer ve yapılan yorumlar benzer, çalışmalar birbirinin benzeri olmanın ötesine geçememiştir. Hatta, ilgili alanda en çok atıf alan, referans gösterilen nüve tek bir makalenin okunması o konuyla ilgili sonradan yayınlanan çalışmaların birçoğunun okunmasını gereksiz kılmaktadır. Çünkü, diğerleri kendilerine referans olarak aldıkları bu makalenin neredeyse aynısıdır ya da türevidir.

Bilimsel araştırma süreci kusursuz değil düşünülmediğinin aksine kusurlu bir süreçtir. Süreci etkileyen çok sayıda metodolojik önyargılar, epistemolojik, ontolojik varsayımlar ve kusurlu ölçüm araçları bulunmaktadır. Bu nedenle Popper gibi metodolojik otoriteler, sonuç ne kadar iyi tasarlanmış ve istatistiksel olarak anlamlı olursa olsun, tek bir çalışmanın sonuçlarının, genelleme elde etmede veya nedensel olguların yüksek düzeyde anlaşılmasında, açıklamasında neredeyse anlamsız, yetersiz ve işe yaramaz olduğu konusunda uyarıda bulunmaktadırlar (Popper, 1959). Ayrıca bilimsel araştırmalarda katılımcıların/ortak yapımcıların sorulara verdikleri beyanların eylemleriyle uyuyup uyuşmaması, kullanılan sabıkalı yöntem ve tekniklere bağlı şüpheli analizlerin neredeyse hepsinde hipotezlerin destekleniyor oluşu (istatistiki açıdan anlamlı farklılık dünyasında farksızlık nedense dışlanır, yayına değer bulunmaz), konuyu bağlamından soyutlayıcılık, sayısal indirgemecilik vb. konularına dönük giderek yükselen eleştiriler sosyal bilimlerin halihazırda bir *sorgulayamama ve gerçekten uzaklaşma* halinde olduğunun açık göstergesidir.

Kanaatimce, bilimde geline nokta oluşun sorun bilimsel yöntem titizliğinin benimsenmemesi değil, araştırmacıların diğer bilgi biçimlerini terk etmesidir (Bennis ve O'Toole, 2005). Yayının bilgi değil veri ürettiğini benimseyen, bulgunun yayınlanmadan önce tekrar test edilerek teyit edilmesini savunan ve "yayın üretiyorum ama şu ana kadar ürettiğim yayınların bilime/topluma kattığı yeni bilgi gerçekten var mı, varsa bu yeni bilgi nedir?" sorgulamasını yapan, kusurlu yöntemlerle şüpheli mecradan toplanan verilerden uzaklaşarak yeni fikirler, bakış açıları için yeni veri kaynakları arayan akademisyenlerin sayısı giderek artmaktadır. Bu bağlamda, yenilik, yaratıcılık arayışında veri için başka alanlara bakmak, örneğin edebiyata yönelmek faydalı olabilir.

Edebiyat ve Bilim

Sosyal dünyaya dönük iki farklı bakış açısı olan sosyal bilimler ve edebiyat, her iki alanda da üretimi deneyimlediğimden dolayı kanaatimce simbiyozdur. Birbirleriyle yakın etkileşimde olmaları halinde karşılıklı beslenmeleri mümkündür. Gerçek dünya ve hayal (kurgu) dünyası, gündelik yaşamın ayrılmaz parçaları olup, insanın istisnasız her an kendi gerçekliğini yarattığı, anlamlandırdığı ve deneyimlediği iç içe geçmiş halkalardır. Her ne kadar insanın hayal dünyası gerçek dünyayla kıyaslandığında soyut ve fizik ötesi olarak tasavvur edilse de gerçek dünya ve hayal dünyası arasındaki çizgi düşünülmediğinden daha da belirsizdir. Birçok kavram, düşünce somutlaşmadan önce hayal dünyasında kurgulanır, geliştirilir, imgelenir ve doğurtularak gerçeğe dönüştürülür. Verinin kendi başına konuşma imkanı olmadığından bilimsel araştırmalarda veriye dayanarak üretilen, dış dünyayla ilişkisi ne hemen ne de kesin olan "gerçekler" neticede entelektüel olarak oluşturulmuş iddialardır (Ravetz, 1971). Materyalist evren anlayışı ve

özellikle de dünyanın mekanik, sıralı, düzenli, tahmin ve kontrol edilebilir bir yer olduğunu savlayan formülcü ve teknikçi pozitivist yaklaşım ve türevleri özünde karmaşık olan dünyadaki toplumsal bilgi ve sosyal gerçekliğe ulaşmanın yollarından biri olan kurgu dünyasını küçümseyen, hatta neredeyse yok sayan bir bilim anlayışının gelişimine neden olmuştur. Ancak, sosyal bir alanda bilim yapmak özünde sorgulamak, kurgulamak, gözlemlenmek ve aktarmaktır (yazmaktır). Özünde sorgulamak, kurgulamak, gözlemlenmek ve aktarmak (yazmak/paylaşmak) olan şey kurgu dünyasından bağımsız değildir.

Bilimde modernleşme çağının fitilini Descartes'in ateşlediğini düşünenler olsa da Kundera (1988) gibi modern çağın gerçekte Cervantes ile başladığını ileri sürenler de bulunmaktadır. Bilinen somut dünyanın tek ve güçlü hakimi olarak insanı gören Descartes'e karşı bilinmez, düşsel dünyada maceranın doğasını ve etkilerini Cervantes'le; insanın iç dünyasını boşlayan Aristoteles'e karşın içerde ne olduğunu araştırmayı, duyguların gizli dünyasını açmayı Richardson'la, tarihsel köklenmeyi Balzac'la; irrasyonel insan davranışı ve kararlarının önemi ve etkisini Tolstoy ile; anlaşılması zor zaman parçasından biri olan dünü Proust'la, anlaşılması zor şimdiki Joyce ile, gündelik yaşamın bilinmezliğini (tera incognita) Flaubert ile fark etmek, düşünmek ve anlamak mümkün olmuştur (Kundera, 1988). Öyle ki bazı edebi tespitler, bilimsel buluşlar kadar değerlidir (Kundera, 1988). Örneğin, bir toplulukta budalalığın eğitimle giderilebileceği inancına karşın Flaubert romanlarında aptallığı, akılsızlığı insan varlığının ayrılmaz bir parçası olarak işlemiş, her tür bilimsel ilerlemeyle birlikte aptallığında aynı oranda ilerlediğini savunmuştur. Flaubert'e göre *modern aptallık*, cehalet değil, kabul edilen fikirlerin, bu durumda bilimsel olduğu iddia edilen kusurlu yöntem ve tekniklerin düşünülmeden kabul edilmiş olması anlamına gelir. Bu tespit hem bilimin hem dünyanın geleceği açısından Marx veya Freud'un buluşu kadar, belki de daha da önemlidir (Kundera, 1988). Neticede bilim eskiyen sorularla tanımlamak, açıklamak ve tahmin etmek ister. Bu açıdan bakıldığında tanımlamak, açıklamak ve tahmin edebilmek eskimeyen soru ve sorunlarla ilgilenen edebiyatın özüdür.

Teorik Bakış - Sosyal Manzara

Sosyal yaşamın verilerine baş vuran edebi eserler ve klasikler, sosyal bilimlerle sosyoloji açısından mükemmel bir laboratuvar işlevi görmektedir. Toplumun anlaşılmasında önemli analizler sunan bu laboratuvarlar "*araştırmacılara sosyolojik teori ve araştırma için birçok ipucu ve çıkış noktası içeren sosyolojik açıdan materyal zenginliği sağlar. Örneğin, Tolstoy'un eserleri, sadece sosyoloji değil sosyal bilimlerin tüm alanları için mükemmel bir laboratuvardır*" (Dolgun 2021, s.20). Bu laboratuvarında insanı ilgilendiren konulara bilim insanları *teorik bakış açısından* bakarken edebiyat mensupları *sosyal manzaradan* bakmaktadır (Nisbet, 1962; Vana, 2020a). *Sosyal manzara* (Nisbet, 1977) ile bilimin takındığı *teorik bakış* arasında varsayıldığı kadar büyük bir fark yoktur. Teori ve kanıtı buluşturan sosyal manzara, yazarın kendine özgü "algıları, bilinci ve üslubu üzerinden süzülen toplumsal olguları yaratıcı hayal gücüyle iletmenin bir yoludur." Teorik bakış ise soyut bir düşünce sisteminden somut bir olguya bakmaktır. Bu arada teori bilime has ve onunla özdeş bir konu değildir. Orijinal manasıyla *tefekür* anlamına gelen teori kelimesi imgelemeyle yakından ilişkilidir. Teorileştirme, belirli bir toplumsal olgunun temelini, detayını ve karakteristik özelliklerini betimleme ve onu "bütün bir toplumsal düzenin kavrayışında timsali olan bir şeye dönüştürme yeteneğidir" (Nisbet 1962, s. 69). Diğer bir ifadeyle teori, dış dünyayı bir imgeyle içselleştirmek anlamındadır. Teoriler, "daha derin ve genel bir toplumsal anlam anlayışına ulaşmak için yaratıcılıkla harekete geçirilen soyut anlam-sistemlerdir" (Reed, 2011, s. 20). Yani teoriyi üreten sadece mantık değil merak ve anlama iradesidir (Vana, 2020a). Bu açıdan bakıldığında bir roman yazmak, yazarın tarif ettiği toplumsal deneyim

parçalarını, bu parçaları aşan ve tam bir toplumsal yaşam bütünlüğü duygusu yaratan karmaşık bir anlamlar ağında birleştiren teorik bir çalışmadır.

Edebiyat başka hiçbir kaynağın veremeyeceği yeni ve kendine özgü sosyal deneyim anlayışını sağlar (Hoggart, 1966). Ayrıca, sosyal yaşam ve insan hakkında bilimsel söylemin aktarmakta zorlandığı konuları topluma iletebilmesi açısından çok daha başarılıdır. Toplumsal fenomenların aktarılmasında sosyal bilimlerin yapmakta zorlandığı çoğu görevi edebiyat (örneğin Dostoyevski, Halil Cibran, Tolstoy, Goethe, Jane Austen, Ayn Raynd) kolaylıkla yapabilmektedir. Bunu yaparken tek başına hayal gücü yetenekleri değil aynı zamanda anlamı yeniden yapılandırarak gerçekle uyuşmasını sağlayan edebiyata has teorik bakış önemli rol oynamaktadır. Jane Austen bu teorik becerileri sayesinde evlilik deneyimini şekillendiren anlam katmanları boyunca ilerleyebilmiştir (Vana, 2020a). Böylelikle evlilik geleneğini ve gerçeğini içinde bulunduğu sosyo-kültürel, mekan-zaman bağlamında başarıyla açıklayabilmiştir. Burada anlamın araştırmada bulunan bir şey olduğu yanılıgısına sıklıkla düşüldüğüne işaret etmek gerekir. Anlam bulunmayı bekleyen sabit bir şey değil aksine soyut-somut, hayali-gerçek kanıt ve imgeye dayanarak yeniden inşa edilen bir şeydir. “Yeniden inşa” vurgusu önemlidir çünkü anlam *epistemolojik* bir yapı değil yeniden inşa edilen bir gerçekliktir (Vana, 2020a).

Edebiyat, sosyal yaşam hakkında araştırmacılara sunulan fikir/veri kaynağı olarak görülebilir (Longo, 2015). Bilimde olduğu varsayılan *kesinlikten* yoksun görülmesine rağmen, edebiyat insan ilişkilerine ve topluma bir ön erişim olarak yararlı olabilecek sosyal ortamların, sosyal türlerin ve sosyal durumların görüntülerini üretmektedir. İyi bir roman, yalnızca toplumsal olayların, olgu ve bağlamların bir açıklaması değildir. İyi bir roman sosyal bilimlerdeki vaka çalışması yaklaşımının sağlam bir örneği de olabilir. Bir vaka çalışması olarak herhangi bir bilimsel açıklamadan daha etkili olarak çevreyi ve bağlamları tanımlamanın yanı sıra, “kahramanın kendi kendini analiz etmesiyle bireyin psikolojik dünyasının daha derin araştırabilmesi ve anlaşılmasına yardımcı olabilir” (Longo, 2015, s. 58). Bilimin, örneğin sosyolojinin, *nomotetik* genel-geçer bir işlevi varken edebiyat *idiyografiktir*, öznel psikolojik karakterleri ve sosyal çevreyi anlattığı ölçüde tanımlayıcı bir değere sahiptir (Dolgun, 2016).

Kavram Mutfağı

Bilimsel buluş ve ilerlemenin temel ateşleyicisinin hayal dünyası olduğu ret edilemez tarihsel bir gerçektir. Edebiyatta yer alan ve yazarlarca kullanılan sosyolojik imgelemeler, konseptler, kavramlar sosyal bilimcilere ilham vererek teorilerin oluşmasını sağlamıştır (Beer, 2016). Bilimin katı rasyonel yapısı ve realizmi, edebiyatın eleştirelliği ve romantizminden çıkan çok sayıda fikirden etkilenmiştir. Örneğin, teknoloji alanında tablet bilgisayar (Arthur Clarke (1968) - 2001: A Space Oddssey) internet (Mark Twain (1904) - London Times) açılır kapanır otomatik kapılar (H G Wells (1899) - When the Sleeper Wakes); tıp alanında transplantasyon (Mary Shelly (1818) - Frankenstein) ve ekonomi alanında kredi kartı (Edward Bellamy (1877) – Looking Backward) ve benzeri buluşların nüvesi edebiyattır. Edebiyat toplumsal ve sosyal olayların analizlerini yapan, dolayısıyla toplumun yapısının anlaşılmasında gerekli olan bir bilgi türüdür (Vana, 2020b). LaTour’un aktör-network teorisi ile edebiyat teorisini olan Greisman tarafından geliştirilen actant konseptinin benzerliği şaşırtıcıdır (Vana, 2020b). Edebiyatta üretilen bazı terimlerin bilime doğrudan transfer edildiği görülmektedir. Örneğin, Kundera’nın Ölümsüzlük kitabında ele aldığı *imagology* kavramı sosyolojide kullanım yeri bulmuştur (Vana, 2020b). Edebiyatın tesiri sadece bununla sınırlı kalmamış aynı zamanda ekonomi, psikoloji, sosyoloji gibi yaşamın pek çok alanını etkilemiştir. Edebiyatın ürettiği ve işlediği kavramlardan istifade ederek, hipotez ya da teori bağlamında bilimsel

çalışmalara temel oluşturan fikirler arasında *dramaturji*, *Werther etkisi*, *bireysizleşme (deindividuation)*, *Hemingway kompleksi*, *reaktans (tepkiselleşme) teorisi*, *otistik ekonomi*, *Macbeth etkisi* vb., sayılabilir (Rusu, 2014). Shakespeare tarafından dillendirilen “dünya bir sahnedir” ifadesinden ilham alan ve insanı *homo teatral* olarak kavramsallaştıran Goffman *dramaturji* yaklaşımıyla sosyolojiye önemli bir teori katmıştır. Goffman, toplumsal benlik sahibi olarak bireylerin gündelik hayatta benliklerini birbirlerinin rollerine bağlı olarak sunduklarını savunmuştur. Gündelik hayatta bireyler, tıpkı bir tiyatro sahnesinde rol yapan oyuncular gibi etkileşim kurmaktadır. Dramaturjide benlik, o an oynanan sahnenin dramatik etkisiyle oluşan histir (Rusu, 2014). Benzer bir şekilde Goethe “*Genç Werther’in Acıları*” kitabında intiharla sonuçlanan bir aşkı işlemiş, kitabın yayımlanmasını takiben onlarca kişi kitaptaki Werther karakteri gibi yaşamına son vermiştir. Yaklaşık iki asır sonra, kitapta işlenen “intihar haberlerinin medyada yaygın yer alması, intihar düşüncesinin eyleme dönüşmesinin sebep olabilir” fikrinden esinlenen Phillips (1974) toplumca tanınan medyatik bir figürün intiharının ardından intiharın taklit edilmesi etkisini yani toplumda intihar oranlarının arttığını istatistiksel olarak ispatlayarak literatüre *Werther etkisi* adında bir kavram kazandırmıştır (Rusu, 2014). Bu örnekler kurgu gücünün gerçeklik üzerinde etkileri olabileceğine, edebiyatın insanlara yaşamlarında uygulayabilecekleri eylem modeli sunabileceğine işaret etmektedir. Benzer bir şekilde Hemingway’in romanlarında işleye geldiği derin aşağılık kompleksi, erkekliğini kanıtlamak ve büyük işler başarma arzusu Illut’un *kendini köreltme kavramını* geliştirmesine ve beraberinde intiharın psiko-genetik yapısına dikkat çekmesine vesile olmuştur. Hemingway’in adını taşıyan kompleks, yaşlanma nedeniyle fiziksel, entelektüel veya erotik düzeyde kendini gösterdiği körelmenin insanı intihara yatkın hale getirebileceğini ifade etmektedir (Rusu, 2014). William Golding’in *Sineklerin Tanrısı* kitabında işlenen olaylarda kötülüğün psikolojisiyle, kalabalık bir guruba girdiğinde anonimleşen çocukların bireysellikte beklenmeyen aşırı sert ve uç davranış ve hareketleri Zimbardo’nun ünlü sosyal psikolojik deneyine (Stanford) esin vermiş ve *şeytan etkisi* ve *bireysizleşme (deindividuation)* kavramının sosyolojiye kazandırılmasını sağlamıştır (Rusu, 2014). Benzer bir şekilde ıssız bir adada yaşamak zorunda kalan, ürettiğinin tek tüketicisi ve diğerleriyle ve gerçeklikle ilişki kurmayan Robinson Crusoe da işlenenler Mises’in *otistik ekonomi* (içine kapalı) kuramına esin kaynağı olmuştur. Yine Shakespeare’nin *Macbeth*’te işlediği “*çık elimden korkunç leke, ellerini yıkarsan vicdanını yıkarsın*” konsepti yanlış bir şey yaptığını düşünen bireylerin vicdanlarını temizlemek için vücutlarının bir kısmını ya da tamamını temizleme ihtiyacı duyduğunun deneyler yoluyla ispatlanmasına esin kaynağı olmuş ve literatüre *Macbeth etkisi* olarak yeni bir kavramın kazandırılmasını sağlamıştır (Rusu, 2014). Benzer bir şekilde Romeo ve Jülyet’te işlenen konular Brehm’in *reaktans (tepkisellik) teorisine* ilham vermiş, ailelerin veya diğer insanların engelleme çabalarının, özgürlüğün kurallar ya da düzenlemeler yoluyla tehdit edilmesi veya ortadan kaldırılması durumunda ortaya çıkan güdüsel durumun iki kişi arasındaki çekimi arttıracak bilimsel olarak ispatlanmıştır (Rusu, 2014). İncelendiğinde görüleceği üzere bilinçaltı Freud’dan önce, sınıf çatışması Marx’dan önce, fenomenoloji Husserl’den önce edebiyatta sıklıkla işlenmiş konulardır. Freud tarafından psikoloji alanına kazandırılan *Oedipus kompleksi* milattan önce 5. yüzyılda Sofokles’in *Oedipus Rex* eserinde, ayrıca Shakespeare’inin Hamlet’inde ya da Dostoyevski’nin Karamozov Kardeşleri’nde işlenmiştir (Rusu, 2014). Frederick Lewis Allen tarafından 1931 de kaleme alınan *Only Yesterday: An Informal History of the 1920s* kitabında anlatılanlardan esinlenen Robert J. Shiller anlatıların/hikaye/söylenti salgını gibi topluma nasıl bulaştığı, sosyal salgının nasıl viral hale geldiği ve düşünce virüslerinin majör düzeyde ekonomik etkilere nasıl sebebiyet verdiğini “anlatı ekonomisi” kavramıyla çözümleyerek ekonomi alanına katmış ve 2013 de Nobel ödülünü kazanmıştır (Shiller, 2019). Benzer şekilde iş yaşamında kültürün boyutlarını araştıran Hofstede’nin bilimsel çalışmalarında işlediği konuları Multatuli’nin Max Havelaar adlı romanında görmek mümkündür (Czarniawska ve Joerges, 2005). Edebiyatın toplumsal

hayata etkisi ekonomi, politika, psikolojiyle birlikte yönetim alanında da hissedilmektedir. Harvard Business Review yöneticilere yönetim bilgeliğini bulmak için kurgu roman okumalarını tavsiye etmektedir (Pepper, 2017). Google, Microsoft ve Apple gibi organizasyonlar bilim kurgu yazarlarından danışmanlık almaktadır (Pepper, 2017). Yönetim organizasyon kitaplarını ya da özel amaçlarla yazılmış vaka çalışmalarından içgörü ve bilgi temin etmeye çalışmaktansa işin bizzat işin içinden gelmiş Kafka, Balzac, Zola'nın ya da çağdaşlarının okunması yönetim ile ilgilenenlere farklı şeyler sunabilir (Czarniawska ve Joerges, 2005). Neticede Kafka memur olarak, Zola ise gazeteci olarak görev yapmış çalışma hayatının, memuriyetin, işçiliğin içinden gelmiş şahsiyetlerdir. Yazdığı kurgu ya da başkasının yaşadığı vakayı bizzat yaşamamış bilim insanlarının yazılan vakalarla kıyaslandığında edebiyatın içerden sunduğu bilgide gerek öğrenciler gerekse akademisyenler için yararlıdır. Benzer bir şekilde günümüzde bilim çevrelerinde sıklıkla kendini göstermeye başlayan ve şaşkınlık yaratan bilimsel hırsızlık, intihal, vb., etik dışı vakaların anlaşılmasında da *Derailment* gibi romanlar önemli bakış açıları kazandırabilir (Zwart, 2017). Edebiyatın bilimi beslediği örnekler kadar pek tabiki bilimin edebiyatı beslemesi de söz konusudur (Rusu, 2014). Örneğin, William James (1890) tarafından geliştirilen bilinçakışı kavramını Marcel Proust "Kayıp Zamanın İzinde" ve James Joyce'un "Ulysess" romanında, Wirginia Wolf'ın, hatta Oğuz Atay'ın tüm romanlarında görmek mümkündür. Özetle edebi eserlerde "*ekonomik sistem ve çalışma hayatı, iktidar ve siyaset ilişkileri, toplumsal tabakalaşma ve sınıfsal yapı, şehirleşme ve çevre sorunları, bürokrasi ve toplumsal kurumlar, göçler ve toplumsal hareketler, aile ve cinsel yaşam, din ve eğitim sistemi gibi hem alt yapı hem de üst yapı formasyonları didik didik edilebileceği gibi; sosyoloji, psikoloji, felsefe, antropoloji, siyaset bilim, tarih, iktisat, ilahiyat, vb. gibi alanlar için de ufuk açıcı ve zengin içerikli çok sayıda materyal hazırda işlenmeyi beklemektedir*" (Dolgun, 2021, s. 2).

Sosyal Bilim ve Edebiyat: Benzerlik ve Başka Benzerlikler

Amaç

Merak ettiği bir konuyu anlamaya, çözümlenmeye çalışan bilim insanı ile insanı ve deneyimlerini/gözlemlerini kurgu dünyasında çözümlenmeye ve anlamlandırmaya gayret eden bir roman yazarı arasında yapmak istedikleri açısından büyük fark olmadığı söylenebilir. "Edebi bir eser sadece kurgu, estetik, dil, yaratıcılık, vb. temelinde var olmaz; edebiyatçı aynı zamanda, hem toplumu çok yönlü olarak mercek altına alan gözlemcidir hem de kütüphanede -günümüzde artık genellikle internette- uzun zaman geçirerek gazeteler, dergiler, kitaplar ve diğer yazılı dokümanlar üzerinde yoğun mesai harcayan araştırmacıdır. İlaveten, bilimin teknik ve edilgen bir dili öne çıkarması, her türlü öznellikten kaçınmayı salık vermesi, teoriyi olmazsa olmaz şekilde orijinallik ve yaratıcılığın önüne koyması gibi unsurlar" (Dolgun 2016, s. 130) hayatın gerçekleriyle uyuşmamaktadır. Yöntemleri farklı olmakla birlikte gerek araştırmacı gerekse yazar merak edip üzerinde çalıştığı olgu hakkındaki anlayış ve çözümlenmelerini dünyanın geri kalanıyla paylaşmayı istemektedir (Nisbett, 1962). "*İnsanoğlunun bu hayattaki amacı ne*", "*biz kimiz*", "*neden bu hayatı yaşıyoruz*", "*daha iyi bir dünya mümkün mü*" gibi birçok varoluşsal içerikli soruya; *teoloji, felsefe, edebiyat, ideoloji ve bilim, kendilerine özgü yapısal özellikler ve farklı metodolojiler üzerinden yanıtlar aramıştır...Aslında, hepsinin konusu aşağı yukarı aynıdır: İnsan, toplum ve her ikisine dair her şey!*" (Dolgun, 2021, s. 3). Edebiyat geçmişten bu yana eskimeyen soru ve sorunlarla ilgilenmiş, bilim ise sürekli bir yenilik peşinde koşmuştur. Bilim hakikatin objektif, rasyonel bilgi olduğunu savunmuş, edebiyat ise değişmez şeylerin daha çok hisler olduğu üzerinde durmuştur. O nedenle de okunan bir romanın bilgi vermesinden daha çok bıraktığı his önemsenmiştir. Diğer taraftan Jules Verne, Ayn Raynd, Emile Zola, Virginia Wolf,

Sabahattin Ali vb., yazarları bir teknolog, sosyolog ya da antropologdan ayırmak zordur. Maden işçilerinin direnişini konu alan *Germinale*'nin yazılmasında Zola tarafından izlenen titiz gözlemci süreç, aynı dili konuşmak ve deneyimi yaşamak için madenlerde bizzat bulunması, çevresel ve genetik faktörlerin insan davranışını etkilediğine dair çoklu bakış açısı bugün anket sorularını elektronik ortamda kolayca sunan, katılımcıyla yüz yüze gelmeyen, onun hikayesini dinlemeyen ve veri toplama ve gözlem süresi neredeyse sadece gün ya da saatlerle sınırlı olan birçok konformist bilimsel çalışmada izlenmemektedir. Yine Emile Zola'nın gerçekçi ve deneyimsel bir teknikle ele aldığı "The Fat and The Thin" adlı hazmin fizyolojisinin anlatıldığı romanı örnek olarak verilebilir. Neticede denenen çevresel unsurlara katılımcının tepkilerini inceleyen deneysel bilim dünyasıyla, gerçekçi deneysel bir romanda ortaya konan ve yazar tarafından bilinçli bir şekilde değiştirilen çevresel etmenlere roman kahramanı ya da diğer karakterlerin verdiği tepkilerin çözümlenmesi için sosyal bir laboratuvarında yapılan deney yöntem açısından farklı olmakla birlikte amaç açısından benzerdir.

Sosyal bilimler ve kurgu dünyasını temsil eden edebiyatın ayrı hatta birbirine rakip bilimler olduğu iddia edilmektedir. Oysaki sosyal bilimlerin ve kurgu dünyasının önemli temsilcisi olan edebiyatın yapmaya çalıştığı şey toplumu ve onu oluşturan insanı anlamak ve açıklamaktır. Neticede bir roman teorik olarak açıklanması güç ilişki ve boyutlara dair süreçlerin anlaşılmasını sağlamaktadır (Czarniawska ve Joerges, 2005). Ancak, romanlar pozitif bilimlerdeki gibi katılımcıdan verilmeye hazır (ki bu tartışmalıdır) veri toplamaz. Yarattığı ağlarla anlamları yakalar, inşa eder. "*Sanatta 'kurgu' ve 'kurgulama'; bilimde ise 'sonuca götüren sağlıklı analiz' ve tabii olarak 'sonuç' önemsenmektedir*" (Sağlık, 2004, s. 182). Kurgu, yanlış ya da gerçeği yansıtmamak değildir. Kurgu deneyim ve yaşantıyı farklı bir anlam ve sezgiye dönüştürerek nesnel arasında anlam bakımından ağ kuran yapıdır (Cuma, 2009). İnsan ve toplumu konu edinen bilim her ikisinin karşılıklı etkileşimini incelerken, ideal, genel ya da öze dair gerçekliğin yansımaları olan edebiyat bu etkileşimin kurgusal betimlemesinden başka bir şey değildir (Merril, 2004; Harrington, 2004). Neticede edebiyat sosyal bir gerçektir (Cuma, 2009): "*Hatta tabiatın ve insanın iç veya sübjektif dünyası da edebiyatın taklidi ettiği konulardır*" (Wellek-Warren, 1983, s. 123).

Yöntem

Keşfetmek, betimlemek ve açıklamak amacını güden bilimsel araştırmalarla tanımlamak, çözümlenmek ve keşfetmek amacını taşıyan edebiyat aynı amaçta farklı yöntemleri kullanan ikiz kardeşlerdir. Genel olarak sosyal bilimlerin var oluş nedeni sosyal evreni oluşturan sosyal gerçekliklerin, fenomenlerin güvenilir teknikler, yöntemler ve araçlar geliştirilerek anlaşılması, açıklanması ya da tahmin edilmesidir. Bu nedenle sosyal kuramlarda yer alan açıklamaların geçerliliği ve niteliğini belirleyen iki koşul metodoloji ve ampirik kanıttır. Bilimsel araştırma yapılırken uyulması gereken kuralların ve prosedürlerin sıkıca izlenmesi esas olup kuramın gerçek hayatla uyuma düzeyini gösteren kuramsal önermelerin ampirik gözlemlerle desteklenmesi şarttır. Özetle bilimde yapılan bilgi girdisini mantıksal akıl yürütme ve bilimsel araştırma prosedürlerine uygun şekilde bilişsel işleme tabi tutarak, metodolojik olarak doğrulanmış teorik/ampirik bir çıktı oluşturmaktır. Bu sistemli yaklaşımda toplum ve insan birbirinden ayrıdır, birey araştırmacı tarafından kurgulanan siberetik bir sistemin parçasıdır. Buna karşın, edebi eser farklı bir 'değer' tarafından yönetilir, bilimden farklı özel bir temel üzerine kurulur. Edebi alanda kesinliğin değil sanatsal deneyimin, estetiğin, niteliğin değeri hüküm sürer. Ölçülebilir bir ağırlığı olmayan matem ya da fiziksel şekli olmayan neşe edebiyatla anlaşılabilir, canlandırılabilir hale gelir. Edebiyatta sanatsal bakışın varlığı edebiyatın epistemolojik işleve sahip olmadığı anlamına gelmez. Tıpkı sosyal bilimlerin yapmaya

çalıştığı gibi edebi eserler de insan deneyimlerini anlamaya ve anlamlandırmaya çalışır. Sosyal bilimler sosyal gerçekliği araştırmak için standartlaştırılmış ve onaylanmış yöntemleri açık ve belli bir alanda kullanır (örneğin otelde, sokakta doldurulan anketler). Buna karşın edebiyat örtük ya da gizli sosyolojik mekanı kullanır. Edebiyat bu mekandaki sosyal gerçekliğin incelenmesinde daha çok iç görü ve sezgiye başvurur. *Olayın ampirik uygunluğunu* değil sanatsal deneyimi test eden edebiyat bir varsayım sanatıdır. Varsayım bilimsel araştırmada da vardır. Ancak, hayal gücünün bilimsel araştırmada bir rolü olsa da, geleneksel olarak bu rol hipotezleri geliştirme ve bunları test edecek yöntemleri tasarlamayla sınırlıdır. Oysaki “varsayım sanatı” bilimin her aşamasının ayrılmaz parçasıdır. Neticede bilim insanların varsayımlarını gerçeğe karşı test etmek için başvurmak zorunda oldukları yenilikçi metodolojik yaklaşımları tasarımları, yaratmaları, yorumlamaları varsayımsal becerilere ne kadar sahip olduklarına bağlıdır (Rusu 2014; Vana 2020a, b).

Bahsedildiği üzere gerçeklik ve somut bilgi giderek pozitivist bilimlerin hakimiyet alanı olmuş, toplumla alakalı her konunun çalışması için teknik kılavuzlar icat edilmiş, bilim neyin gerçek ve neyin doğru olduğunu belirleyen bir dine dönmüştür (Czarniawska ve Joerges, 2005, s. 314). Bilimsel çalışmalarda sorulan sorulara verilen yanıtların fiktif ya da kurgu olup olmadığı, kullanılan yöntem ve tekniklerin gerçeğe uygun olup olmadığı konusunda giderek yükselen eleştiriler ve bu eleştirilere kulak tıkanması bilimin halihazırda bir *sorgulayamama halinde* olduğuna işaret etmektedir. Sorgulamanın ihmal edildiği bilimde araştırmacının kafasında yarattığı soyut modelin gerçek hayata uyarlanarak sınanmasıyla, yazarın düşünce ve yorumlarının *hayal gücü ve yanlı* olarak indirgenmesi edebiyatın gördüğü gerçeklerden esinlenerek bir adım öteye götürdüğü insanın kurgu dünyasının somutluğunun gözden kaçmasına neden olmaktadır. Bilimsel olduğu iddia edilen ancak yeterliliği tartışmaya açık anket veya görüşmelerin türettiği, hem araştıranın hem de katılanın kurgusundan beslenmiş yanıtların analizi kadar edebiyattaki kurgunun analizi anket veya görüşme sorularıyla elde edilemeyecek insan ve deneyimine ait en gizli ve içsel konuları keşfetmeye yardımcı olabilir. Belki de bu nedenle Bourdieu (1996) **bilimsel araştırmalara göre toplumsal yapılarla ait bazı yönlerin romanlarda daha doğrudan ve daha iyi kavrandığını ileri sürmektedir**. Neticede edebiyat da insanların ne düşündüğü, ne hissettiği, ne istediği, ne beklediği, ne aradığı, neyi sevmediği, ne keşfetmek istediği, neyi benimsediği, benlik arayışını, psikolojik dalgalanmalarını belirlemeye ve çözümlenmeye çalışmaktadır.

Sosyal bilimlerde özellikle toplumsal davranışı içinde biçimlendiği ortamda anlamayı ve incelemeyi amaçlayan ve giderek yaygın kullanılan yöntemlerle edebiyatın yaklaşımı benzerlik göstermektedir. Yöntemin önemsendiği nicel araştırmada parça analizi yapılmakta, gerçeklik olgusu “*nesnellik*” ilkesine dayanmakta, araştırmacı olay ve olgulara etik açıdan dışarıdan mesafeli ve nesnel bakmakta, değişkenler kesin ve sabit sınırlar içine konumlandırılmakta, nedensellik ilişkisini açıklama ve genelleme amacı taşımaktadır (Dolgun, 2021). Örüntülerin ortaya çıkarılmasını amaçlayan nitel araştırmalarda ise araştırmacının içine dahil olan araştırmacı katılımcı tavır almakta, duruma ait kompleks ve karmaşık biçimde iç içe geçmiş değişkenleri incelenmekte, derinlemesine betimleyerek katılımcıların perspektiflerinin anlaşılmasını sağlanmaktadır. Görüleceği üzere, nitel çalışmaların yöntem, mantık ve içeriği birçok noktada edebiyatla kesişmektedir (Dolgun, 2021). Ancak belirtmek gerekir ki edebiyat *veri* değil anlam peşinde koşmaktadır. Dünyanın geçerli, ilgili, farklı bir versiyonudur. Ayrıca sosyal bilimlerin retoriğe dayandığı, bilimin çıktısının yazmak üzerine oturduğu düşünülürse edebiyatın hem anlam yaratma da hem de teori geliştirmede sosyal bilimlerce dışlanması büyük bir kayıptır.

Veri-Anlatı

İnsan tarihin başından beri *homo narrans* dir. Yani anlatandır. Anlatmak ve anlatı yaşamı ve insanı şekillendiren bir işleve sahiptir. Anlatının her yerde olduğu düşüncesinden bakıldığında yapılandırılmış anketin bile kısmen bir anlatı bileşeni içerdiği görülecektir (Longo, 2015). Araştırma gerçekleşmeden önce, araştırmacı, anlatılan evrenle ilgili varsaydığı davranışların, görüşlerin ve tutumların anlatılmasını amaçlayan bir dizi tematik birimi önceden belirler. Araştırmacının ilgisi, her bir bireye ait anlatının özgüllüğüne değil, değişkenler arasındaki birleşimsel ilişkilere yöneliktir. Ancak, anketten elde edilen anlatı sayısal varlık haline getirildiği ve istatistiksel olarak önemsendiği sürece araştırılan bireyin ve anlatılanın özgünlüğü yok edilmiş olur (Longo, 2015). Her ne kadar bir anlatı boyutu olsa bile anketin anlatı boyutu kusurludur. Çünkü katılımcılara sunulan cevap seçenekleri araştırmacının araştırmayla alakalı olarak gördüğü ve önceden düşünerek dahil ettiği seçeneklerle sınırlıdır. Ankette her şeyin ölçülebilir değişken (lütfen bir reçete yazın ve matemim 300 gr azalsın!) diline indirgenmiş olmasından dolayı ne insanın özgünlüğü ve ne anlatının toplumla alakası bulunmayabilir. Katılımcı, diğer tüm katılımcılarla aynı hikayeye dahil olmaya ve aynı hikayeyi anlatmaya mecburdur (Longo, 2015). Sonuçta, araştırmacı sayısal verileri ve ilgili korelasyonları istatistiksel olarak yorumlar. Üretilen bulgu, katılımcıların kendi gerçekleriyle pek alakası olmayan, ancak araştırmacının yarattığı bir gerçekliktir. Araştırmalarda yorumlamanın temeli haline gelen bu indirgemeci gelenek sıkıntılıdır. Araştırmacı insanın davranışıyla ilgilenirken insanla ilgilenmeyi unutmamıştır. Ayrıca ayrı ayrı bir araya getirilen öznel parçacıklarına dayanarak toplananları sayısal verilerin özel diline dönüştürmek, oradan istatistiksel anlam bulmaya çalışmak ve buradan hareketle gerçekliğe dair bir yorum yapmak oldukça zayıf ve tartışmalı bir yaklaşımdır (Longo, 2015)

Değindiği üzere sosyal bir gerçekliğin ya da fenomenin anlaşılması için kullanılan bilimsel yöntemler edebiyatın temeli olan anlatı üzerine kuruludur. Ne tür yöntem kullanırsa kullansın, sosyal bilimcinin dinleyerek, gözlemleyerek, deneyerek inceleyip öğrenebileceği şey neticede bireyin/katılımcının/meslektaşların anlattığı şeyle sınırlıdır. Sosyal bir gerçekliği ve toplumu mantıksal bakış açısından incelemeyi tercih eden sosyal bilimcilere göre *homo narrans* (anlatan insan) anket ya da görüşmelere katılan, soruları dinleyen ve davranışlarına yön veren değerleri, niyetleri ve motifleri hakkında yanıtlar verebilen, gerçekle anlamlı ilişki içinde yaşayan bir varlık olarak görmektedir. Ancak bilimde anlatan etkin değil açık ya da örtük düzeyde edilgendir (Longo, 2015). Örneğin, anketteki ya da yapılandırılmış görüşmedeki soruların yöneltildiği birey kendi hikayesinin anlatanı değil ancak genelde edilgen biçimde araştırmacının kurgulayıp formüle ettiği bir anlatının/hikayenin parçası olur. Romanlardaki anlatı metni ise kahramanın/bireyin kendi eylemlerinin tanımlarından oluşur. Eylem önemlidir çünkü bireyi birey yapan yapı taşlarından birisidir. Eylem, fiziksel ve sosyal bir çevrede gerçekleştiğinden, edebi anlatılar, eylemin sonuçlarını birlikte belirleyen bireysel hareket ve çevre arasındaki etkileşimi dikkate alır. Bilim ise eylemi genelde bulunduğu mekandan, zamandan ve karakterden soyutlar. Bir iletişim türü olarak edebi anlatıda dikkat çekici olan, süreçleri ve durumları birleştirmedeki yetkinliğidir. Genel olarak belirtmek gerekirse mevcut bilimsel pratiğinin temel eksikliği birleştirici değil indirgemeci, soyutlayıcı, tecritçi ve ayırıcı olmasıdır. Edebi anlatı bu anlamda bir melezdir. Anketlerin aksine yalnızca ne olduğunu değil, aynı zamanda karakterlerin nitelikleri ve eylemlerinin gerçekleştiği ortam hakkında da bir şeyler söyler (Longo, 2015). Bilim inceleyeceği konuyu bağlamından kopararak, tecrit ederek inceler. Kapalı bir sistemde (deney için laboratuvar, neurobilim için elektrotlar, fMRI, inceleme için örtük *ceterus paribus* önkabulüyle tecrit edilen kavramlar, ilişkiler kapalı sistemdir) elde edilen sonucun insan gibi açık bir sistem olan varlığa genellemesi işte tam da bu yüzden genelde hüsrarla sonuçlanır. Edebi anlatı

ise anket gibi kapalı, yalıtılmış, tecrit edici bir teknikten farklı olarak eylemleri ve olayları bağlamsallaştırır. Bunu yaparken karakterleri, ortamı, fiziksel çevreyi vb., imgelelenebilir şekilde tanımlar. Anket/görüşme sorusu araştırmacının kabiliyeti ve imkanları çerçevesinde olmuş, olan ya da olacak olan olgunun tek boyutuyla ilgilenmektedir. İncelenen olayın içine zaman, mekan ve karakter boyutlarını katamaz. Oysaki edebiyatta yaşamı yansıtan anlatı dört boyutludur. Edebi anlatının olay, zaman anlatımı, mekan ve karakter açıklamasını birlikte yapıyor oluşu sosyal gerçekliği anket gibi araştırmacı tarafından formüle edilmiş yanlı bir gerçeklikten daha başarılı ve gerçekçi bir şekilde tarif edebilmesini sağlar. Üç boyutlu dünyada bilim 4. 5. vd. boyutları kavrayamamaktadır. Gerçek ve hayali, maddi ve manevi çok farklı sayıda boyutları birleştirebiliyor oluşu edebi anlatıyı sosyolojik olarak daha anlamlı ve toplum gerçeğiyle daha alakalı kılar. Edebi anlatı, kurgusallığına bakılmaksızın, olayları, karakterleri, eylemlerini ve varsayılan güdülerini, ayrıca bağlamsal unsurları, kaderi, doğal olayları, bireylerin öngörülen amaçlarına ulaşmasını engelleyebilecek sosyal çatışmayı hep birlikte ele alıp tanımlar. Bu bütünsel anlayış özellikle bütünü parçalara bölüp incelemeyi savunan pozitivist yaklaşımda yoktur. Olaylar zamansal, mekânsal ve karakter bağlamlarından kopararak incelenir. Eylemi bağlam içinde tanımlama kapasitesi, edebiyatın sosyal bilimler araştırmalarında dikkate değer bir kaynak olarak görülmesini gerektirir (Longo, 2015). Neticede sosyal bilim ne olmuş, nerede olmuş, neden olmuş, nasıl ve niçin olmuş ve kim yapmış sorularıyla ayrı ayrı ilgilenmektedir. Edebiyat parçalanmışlık sorununa bütünsellikle hatta daha da ötesiyle cevap vermektedir.

Sonuç yerine

Farklı epistemolojik topluluklardan oluşan sosyal bilimler, bilimsel nitelik ve güvenilirlik garantisi ile sosyal dünya hakkında sistematik ve anlamlı bilgi üretme çabasıdadır. Bu kadar iddialı hedefine rağmen, sosyal bilimlerde araştırmaların ulaştığı sonuçların çoğu toplumsal alaka ve yaşamda önem arz etme koşulunu karşılama açısından çok tartışmalıdır. Geliştirilen teorilerin çok azı sosyal yaşamda zaten var olan sağduyu ve yaygın pratik bilginin hâlihazırdaki seviyesinin ötesine geçebilmektedir. Sosyal gerçeklikten, toplumdaki sağduyu ve yaygın pratik bilginin giderek gerisinde kalan sosyal bilimlerin durumu bu nedenle oldukça dramatiktir. Toplanan verilerin güvenilirliği ve geçerliği eleştirilmekte, hatta bazı düşünürler sosyal bilimlerce üretilen verinin %95'inin anlamsız çöp olduğunu (Ioannides, 2005); sosyal bilimlerin dünyamızdaki sorunları çözmekten daha çok kendisinin sorunlar oluşturduğunu ileri sürmektedir (Maxwell, 2003). İlgili bilimsel disiplinde başkalarının ürettiği prototip kuram, fikir ve hipotezlerin tekrar edilmesinden ya da nakil edilmesinden ibaret bir şey olarak özetlenebilecek yaygın bilim pratiği ve bu şablonu uygulayan bir araçtan öteye geçmeyen akademisyenlerin kavramsal hayal güçleri, yaratım becerileri ve yorum hünerleri yetiştikleri akademik kültür ve alanlarında okudukları bilimsel çalışmaların sınırlarıyla kısıtlıdır. Hayal gücü ve yaratım eksikliği nedeniyle sosyal bilimlerde çalışılan konular, izlenen yöntemler ve üretilen bulgular neredeyse birbirinin aynıdır. Alandaki en çok atf alan tek bir makalenin okunmasıyla neredeyse geri kalan diğer makalelerin okunmasına gerek bırakmayan, her şeyin birbiriyle aynı olduğu standart süreçlerin izlendiği bir *McBilim* yaratılmıştır. Bu nedenle sosyal bilimlerin *sorgulayamama, yaratıcılık ve ilham krizi* içinde olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Edebiyat kurgu dünyası geçmişte olduğu gibi ilham ve yaratıcılık krizinin aşılmasında, yeni kavram ve fikirlerin bulunması ve denenmesi açısından bugünde fayda sağlayabilir. Gerçek ve kurgu dünya olarak bir ayrım mümkün olmakla birlikte, edebiyattaki yaşamına devam eden örtük sosyolojik dünyayı, bu dünyada gerçek dünyadan esinlenerek ele alınan kavramları, kurguları bilimsel olarak sağlam teorilere dönüştürmek mümkündür. Kurgusal yapılara gömülmüş test edilebilir teorileri ya da hipotezleri çıkarmak için ihtiyaç duyulan şey, akademisyenlerin kendi disiplinlerinin bilindik sınırlarının dışına çıkarak özellikle

edebiyattan okuma yapmalarına, kavramsal ve metodolojik anlamda buradan yaratıcılık ve varsayım üretebilme hünelerine bağlıdır.

İnsan ve toplum gibi karmaşık bir yapının anlaşılmasında edebiyat ve sosyal bilimlerin birlikteliğine ihtiyaç vardır. Edebiyat çoğu zaman bilimin fark etmediği, umursamadığı, ilgilenmediği konuları fark ederek, inceleyip işleyip öne çıkarır. Katı rasyonelliğin hakim olduğu bilimin peşinde koştuğu ancak genelde bir türlü eleştiriden kurtulamayan *kesin ve geçerli bilginin* duyguların temsilcisi edebiyatın tüm gerçekliğiyle ifşa ettiği hayatın hakikatleriyle birlikte bir özgünlük sağlayabilme şansı bulunmaktadır. Bilim doğal olarak geleceği öngörmek, tahmin etmek ister. Edebiyatın derdi geleceği öngörmek değil onu anlatmak, yaratmak ya da değiştirmektir. İnsan deneyimi, yaşanmış ve yaşanacak olanlar, hem edebiyatın hem de bilimin inceleme tezgahındadır. Ancak her ikisinde de insan deneyimi ikinci hermenötiktir. Edebiyat ve daha çok bilimin yaptığı şey zaten yorumlanmış/yaşanmış olan deneyimin tekrar yorumlanmasıdır (Bauman ve Riccardo, 2019). Bilim için üçüncü hermenötik demek daha doğru olacaktır. Çünkü araştırmacıların çoğu bir çalışmanın orijinalini değil, zaten orijinalinin başkasınca yapılmış yorumunun yorumunu kullanmaktadır. İkinci, üçüncü yorumlamayla saklı kalmış gerçekler perdesinin gizemi ancak perdenin dikiş yerlerinin ortaya çıkarılmasıyla açılabilir. Yorumun yorumunun kapattığı, değiştirdiği öz böylelikle ortaya çıkabilir (Bauman ve Riccardo, 2019). Tüketim kültürünün egemen olduğu, herkesin kendi egosu ve narsisizmi içinde bilimsel konuları incelediği, deneyimlediği tuhaf ve ışıltılı yayın dünyasına, puan piyasası kültürünün göz kamaştırıcı evrenine, atıflarla süslenmiş konfor ve mutluluğun büyüleyici tuzaklarıyla dolu yayın zindanlarına dolduğumuz şu zamanda sosyal bilimler ve edebiyatın birbirini besleyen simbiyotik ilişkisini dikkate almanın değeri büyüktür.

Örneğin işletmecilik bakışına, araştırmacının kendine sormadığı ama devşirme anketlerde başkalarına sormada sakınca görmediği sorulara, indirgemeciliğe, sosyal gerçekliğinden soyutlanmaya kurban edilerek bağlamından koparılan yeme-içme davranışının sanat, edebiyat dünyasının gözünden, yani bilimin geleneksel panoramik bakışına karşın içerden bakış, incelenmesi yeme-içmenin insan ve toplum tarafından hayatın farklı mekânlarında nasıl inşa edildiğini, görüldüğünü anlamamıza, aynı zamanda bu gerçekle ilgili konuları işletmecilik perspektifinin dışına çıkararak daha da açmamıza ve genişletmemize yardımcı olabilir (Yüksel, 2022). Araştırılacak ve anlaşılmalı çalışılacak olan, sabit bir bütünlüğü olmayan, kaygan ve ele geçirilemez Matbâh-ı Şerif olarak yüceltilen yemek dünyasına dair pozitivist bilimce açıklanmaya çalışılan günümüz gerçeklerini farklı bir gözle yeniden görmek ve yorumlamak bir zorunluluktur. İşletmecilik bakış açısıyla formüle edilmiş, kâr maksimizasyonuna alet olan anketlerde/görüşmelerde sorgulanan araştırmacının ait olduğu paradigmaca tasarlanmış bariz yanlı gerçeklik yerine romanlarda yeme içmenin nasıl anlatıldığı, restoranlara sıkıştırılmış yemek olgusunun başka mekânlarda nasıl algılandığı, anlaşıldığı, anlamlandırıldığı ve açıklandığına bakmak yiyecek içecek gerçekliğinin özünü ve nedenlerini araştırmanın alternatif bir yolu olabilir. Yeme içme sahneleri hemen hemen her romanın kurgu dünyası içinde yer alan konulardır. Neticede homo sapiens, homo ludens, homo narrants olarak tanımlana gelen insan yiyecek söylemine verdiği değer nedeniyle çağımızda “homo edens” (yiyen insan) olarak tanımlanabilir (Bevan, 1988: 3.) Bu nedenle romanlardaki yeme içme anlatısını ilgi çekici yeni pencereler sunabilen, yemekle ilgili çeşitli etik, felsefi ve psikolojik boyutları araştırmak için sosyolojik bir mekân, laboratuvar olarak değerlendirmek mümkündür. İnsanın yemek deneyimini işletme/restoran deneyiminin ötesine taşıdığını düşündüğüm edebiyatın örtük sosyolojik ortamı yemeği mekân, zaman ve yemeği yiyen karakterin özellikleriyle harmanlayarak araştırmacıya çok boyutlu bir bakış açısı sağlayabilir. Yemeği restoranda, tabakta, bir servis elemanı tarafından sunulan ve karşılığında bir bedel

ödenmesi gereken bir gıda/nesne olmaktan çıkarmak yemek gerçekliğine yapılabilecek en büyük katkı olacaktır. Yemek konulu bilimsel araştırmaların çoğu işletmecilik bakış açısından konuya bakmakta, yemeği oluşturan boyutları alt parçalara indirgeyerek, alt parçalara ait bileşenleri diğer parçalardan ayrı olarak incelemekte, yemek olgusunun bütünsel anlamını kavramaktan daha ziyade mikroskoba yatırılan parçasına dönük malumat ortaya çıkartmaktadır. Bilimsel araştırmanın bakış açısıyla yetişkinlerce yenen bir gıdaya indirgenen yemek kanaatimce sosyolojik, antropolojik, coğrafik, zoolojik, botanik, gastronomik, arkeolojik, tarihsel, felsefi, ekonomik, psikolojik, filolojik, dinsel olgu içeren yenilesi bir mimarlıktır. Hatta yemek çığırından çıkmış haz/arzularla ilişkilendirilen nesne olmaktan daha çok çocuklukta ağza atılarak Freud'un belirttiği gibi kendine katılan bir sevgi nesnesidir. Anket ya da yapılandırılmış görüşme bu anlamda katmanlı yemek perdesini (fizyolojik-kimyasal-psikolojik-zihinsel-ruhsal) açmaya yetmemektedir. Yemek bir katılım, paylaşım aynı zamanda tensel ve tinsel bir iletişim biçimidir. Yoğun sayısal pozitivist araştırmalar, nitel olduğu iddia edilen ancak bariz sayısallaştırmaya feda edilen çalışmalar yemeğin insan ve toplum açısından anlamının ve işlevinin anlaşılmasına değil yardımcı olmak, dünya üzerinde faydacılığı, paylaşmamayı savlayan, Brehm'in deyimiyle bireysizleşmeyi (deindividuation) ve israfı özendiren hazcı, kullan-at'cı bir yeme ideolojisinin yayılmasına hizmet etmektedirler. Veri bilimsel araştırmanın somut bir boyutu olmakla birlikte yemek olgusunun yaşamın değişik an ve mekânlarında kişi için farklı anlamları olabileceği açıktır. Maalesef pazarlama-işletme-kâr güdümlü anlayış genelde yiyecek tüketiminin etkileri ya da yiyeceğin tabakta sunulmasını, sayısallaştırarak incelemektedir. "**Efendim bugün şefimiz karnı yarılmış battal boy 40 santimlik coşku yatağında üç oda bir salon neşenin yanında 300 gram matem tavsiye ediyor, almaz mısınız?**" Ancak bu çalışmalar yiyeceğin sadece tabakta sunulan bir nicelik değil üretilen, pişirilen, saklanan, paylaşılan, hatırlanan, yaratılan bir nitelik/anlam olduğunu gözden kaçırmaktadır. Toplum anlamak için toplumun en tepesine değil en kötü durumda bulunanlara dikkat edilmesini savunan Rawls'çı açıdan bakmak gerekirse yemek olgusunu ele alırken en iyi açılırlara, besinlere, restoranlara, ekonomik faydaya odaklanan ticari bilim daha alt seviyede olup bitene odaklanmadıkça, yemek kültürünün niteliklerini tam olarak değerlendiremeyecektir. Bu nedenle yemeğin bütünselliği anketlerle kapsanabilecek, restoran ve otel ve benzeri ticari mekânlara ve onların kullanıcılarına hapsedilebilecek, faydacılık bakışıyla mükemmel tasarlanmış, düzenlenmiş pahalı ve elit tabaklarla standardize edilebilecek nicel bir nesne değildir. Yemeğin, sadece lezzetin değil aynı zamanda hazmin, daha da kapsamlı anlaşılabilmesi için yaşamın her alanından, özellikle henüz bilimce girilmemiş, tartışılmamış alanlarından edebiyat aracılığıyla yemeğin gerçekliğine içerden bakılmalıdır. Belki de yemeğin ürettiği duygu doymak değil güven, bağlanma, aidiyettir. Belki de yemek sadece haz değil geçmişle bağ kurmaktır, költürdür, bir şölendir, kutsamadır, meditasyondur; bireyin kimliğinin bir dışa vurumudur, tinsel ve tensel iletişimidir, sınıfsallığın ve sosyal sermayenin temsilidir; derin düşünebilmenin anda kalmanın teknesidir; tablodur sanattır; seyahattir, kaçıştır, kendini bulmak kendini kaybetmektir; şifadır; öğrenmektir, fikir değişimin, dünya görüşünün, siyasetin, dinin yansımasıdır; kaynaşmanın, birlikteliğin pekiştiricisi, aidiyetin kenetleyicisidir; erkeklığın ya da kadınlığın belirleyicisidir, karşı cinslerin bir araya gelişidir; tarihtir, gelenektir, etnik kimliktir. Özetle yemek mikro kozmostur, yaşamdır. Yemeği değil restoran deneyimini ölçen mevcut ticari bilimin sorgulanması sonucunda belki de yemek tekrar paylaşma, cömert hissetme, insan hissetme felsefesinin rayına geri oturacaktır. Zaman konusunu unutturmaya çalışan ve güne fevkalade tutucu başlayan kahvaltı yerine çoğunlukla her türlü maceraya açık ama insan sağlığına zarar akşam yemeklerine odaklanan Mcbilim türü araştırmalar yemeğin diğer zamanlarını; yemeği hep bir süper düzenlilik içinde sunulması gereken bir nesneye dönüştürenler yemeğin düzensizliğinin anlamı ve faydasını; yemeğini başkalarıyla paylaşmamayı, kendine ait tabak, masa, sandalye bencilliğine sıkıştırılanlar yemeğin insanlaşma boyutunu; yemeği akşam yenen gıdaya

indirgeyenler kahvaltının kimliğini; yemeğin lezzetini içindeki un-şeker-tuza-besine sıkıştıranlar yemeğin damakta ve akılda bırakacağı acı duyguyu ve bunun anlam ve önemini; yemek kültürünün ticarileşmesine aracı olan bilimsel çalışmalar yemek kültürünün sürdürülebilirliğine verdikleri zararı göz ardı etmektedirler. Ticari gastronominin yemeğin tüketimine, haz yönüne bu kadar önem atfetmesi belki de zararlıdır. Ne de olsa ariflere göre az yiyen veli çok yiyen ... olur. Örneğin İbn Haldun'a göre "Ademoğlu midesinden daha şerli bir kap doldurmamıştır. Âdemoğluna belini doğrultacağı kadar lokma yeterlidir. Eğer nefsi galebe çalar ve daha fazla yemek isterse, bu durumda midesini üçe ayırsın; biri yemek, biri su, biri de rahat nefes için olsun." İbn-i Sina ise şöyle özetler: "Tıp ilmini iki satırda topluyorum: Yediğin vakit az ye! Yedikten sonra dört beş saat hiçbir şey yeme. Çünkü şifa, hazımdadır. Yani kolayca hazmedeceğin miktarı ye. Nefse ve mideye en ağır ve yorucu hâl, yemek üstüne yemek yemektir."

Herhangi bir anket/görüşme/gözlem hele de neurobilimsel inceleme yemeğin bütünselliğine dair çok şey anlatamaz. Herhangi bir anket Kayıp Zamanın İzinde romanında Proust'un veya Refik Halit Karay'ın Agop Paşa'sında sunduğu şu zenginliği kapsayabilir mi? "... bir kış günü eve döndüğümde, üşümüş olduğumu gören annem, alışkın olmadığım halde, biraz çay içmemi önerdi. Önce istemedim, sonra, bilmem neden, fikir değiştirdim. Annem birini gönderip, Küçük Madlen denilen, bir tarak midyesinin oluklu çeneleri arasında biçimlendirilmiş gibi görünen o kısa, tombul keklerden aldırdı. Az sonra, o kasvetli günün ve iç karartıcı bir yarının beklentisiyle bunalmış bir halde, yaptığım şeye dikkat etmeden, yumuşasın diye içine bir parça madlen attığım çaydan bir kaşık alıp ağızıma götürdüm. Ama içinde kek kırıntıları bulunan çay damağıma değdiği anda irkilerek, içimde olup biten olağanüstü şeye dikkat kesildim. Sebebi hakkında en ufak bir fikre bile sahip olmadığım, harikulade bir haz benliğimi sarıp soyutlamıştı" (Proust- Kayıp Zamanın İzinde; Tanrıyar, 2018).

"İnsanlar bin kalıba soka soka ve bin türlü muameleden geçire geçire ortaya yemek namı altında bazen öyle bir harika çıkarırlar ki karşısında bana, adeta hilkatın parmağını ısırdığına hükmettirirler. Mesela, bir tepsi saray baklavasını göz önüne getiriniz: Elyafındaki o incelik, o ter ü tazelik gül yaprağındaki gibi zarif ve nazik değil midir? O kabarıklıkta bir manolya goncesi dolgunluğu ve taksimdeki intizamda bir tarh mükemmeliyeti, kırmızı benekli tatlı manzarasında ise bir çemenzar letafeti yok mudur? Ya lezzetini en nefis meyvelerden biri olan incir kadar şekerli ve latif bulmaz mısınız? Sonra saray lokmasını düşününüz, hani üstü sert, ktır ktırda da ısırınca ağızınız balla dolar, böyle bu derece ustalıklı ve şekerli yemiş henüz dünya yüzünde yoktur. Benibeşer aşçılık namı altında âdeta tabiatla rekabete kalkmıştır, küstahçasına meydan okur ve ekseriya da kudret ve meziyetini takdir ettirir" (Refik Halit Karay – Agop Paşa; Tanrıyar, 2018).

Devşirme anketlerin, araştırmacının kendisine sormadığı ama başkasına sorduğu soruların peşinde koştuğu görüşmenin, yapay gözlemin, müdahaleci neurobilimsel çalışmanın kısmı zorbalığı ve yetersizliğinden bunalmış bir araştırmacı olarak Hünsa (2021) adlı romanımda, yiyecek/içecek araştırmalarımda yakalayamadığım yemeğin anlamını tepsi metaforuyla şöyle inşa etmeye çalıştım: "Renkleri duyan, sesleri gören, tabakta, kaşıқта, çatalda cirit atan istilacı tatlara dokunabilen, onları dizginleyip yerinden uçabilen sinestezik Uğur usta yemekleri masalsı, fantastik bir boyutta yaşardı. Yemekleri, tatları büyük bir sakinlikle iştahla ısırılmış bir çikolatanın ağızda yavaş yavaş dağılması gibi büyük mutlulukla tarif eder, hazırlar, estetiğe, güzelliğe ve damak zevkine düşkün, arzu ve şehvet uyandıran, insanı her şeyiyle ele geçiren Cumbalı'yla özdeşleşmiş, odalara gönderilen meşhur şölenimsi tepsilerini görene haz veren bir zarafetle süsler, zevk, lüks ve estetiği bir arada sunduğu tepsiler krema dolu bir havuzda

yüzme hissiyle beynin haz merkezini yavaşça okşar, gıdıklar, insana kendini iyi hissettirirdi. Hele toprak çömlekte yaptığı ve sunduğu tas kebabının çömlüğün kapağının açılmasıyla etrafa yayılan fersahlarca uzaktan duyulan kekik, kişniş, kimyon, sarımsak, soğan, fesleğen, defne, halis tereyağı ve körpe etle harmanlı kokusu, porselen beyaz çukur tabağa konduğunda eşlik eden o koyu kıvamlı sarımtırak kahverengi karışımın renkli suya sahnenin ortasına zevkten dört köşe olup dansöz gibi uzanmış, gördüğü ilgiden, muameleden, yavaş yavaş tabak altında pişme halinden memnun ince kıyılmış, damağı önce gıdıklayan sonra belli belirsiz yakan güneşte kurutulmuş ve kızartılmış acı biberle ağızda eriyen, gevşek, sulu çiğnemeye davetiyle diş etlerinin başını döndüren, damağı okşayan kadifemsi kemiksiz et, suyuna bandırılan ekmek parçasının ısırılmasıyla dudakların arasından akan ve parmakların kirlenme endişesi olmaksızın elin tersiyle silinen ve sonrasında yalanan o sızıntıyı yutarken yaşamın sel ve şelalesini içeriye boşaltan Uğur ustanın namlı tepsisi. Tepside çömlekte bekleyen ana yemeğin yanında cilanmış gibi duran sarmalar, mezeler çeşni olmaktan öte Girit'ten, Bakanlardan, Ortadoğudan bir esinti. Körpe, taze, diri görünüşte parlak renkli Makedonya tarzı pişirilmiş senfoni orkestrasındaki üflemeli, telli çalgılar gibi yerken çıkardığı çıtırtıya ve tadın uyumuna göre sıralanmış sebzeler, mideyi kırbaçlayarak rahatlatır diye bohçalanan kurutulmuş baharatlar, bal, tarçın ve tereyağı içine dalmaktan, birleşmekten mest olmuş, hazzın zincirlerinden kopmuş bir sürü tadın içine şehvetle girmesine ses çıkarmayan kıtır kıtır, ısırınca ağızın içini balla dolduran akide şeker tadında, üstünde yavaşça dolaştırırken dili kızıştıran, insanın kulağıyla cilveleşen cevizler, iştahla korlanan midedeki nar gibi ateşleri söndüren, onu ihtirasla sarıp sarmalayan baştan çıkarıcı kokularla ılıgına çeviren, bir kırıntısını dâhi ziyan etmekten çekinilen çörek otlu ekmeklere eşlik eden yağlı börekler, yaşamın alacakaranlığında insanı kendini iliklerine kadar iyi hissettiren bazen nanelenmiş yeşil bir ılıklıkla ürperme ritüeli, bazen güneşlenmiş sarı bir kantarondan derin lezzetli bir ferahlık, bazen akışkan bir yanardağ lavı tadında içi ısıtan, ısıtan sonra tekrar ısıtan hararetle göğsün her tarafını saran, sarsıntılı bir rahatlatma yaratan kırmızı kış çaylarına eşlik eden, batırılıp ağza alındığında dağılan, istilacı, etkili ve leziz, dili olan ama dini ve ırkı olmayan kremalı bisküviler...”

Reçete kısa: İyi bilim için bolca edebiyat.

Kaynakça

- Alvesson, M. Gabriel, Y., ve Paulsen, R. (2017). Return to Meaning A Social Science with Something to Say. Oxford University Press.
- Alvesson, M. ve Gabriel, Y. (2013). Beyond Formulaic Research: In Praise of Greater Diversity in Organizational Research and Publications. *Academy of Management Learning & Education*, 12(2): 245–263
- Alvesson, M. ve Spicer, (A.) (Un)Conditional surrender? Why do professionals willingly comply with managerialism. *Journal of Organizational Change Management* 29(1): 29-45
- Baucekova, S. (2015). Dining Room Detectives: Analysing Food in the Novels of Agatha Christie. Cambridge Scholars Publishing
- Bauman, Z. ve Riccardo, M. (2019). *Edebiyatta övgü*. (A. Emre Pilgir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Beer, D. (2016). Fiction and social theory: E-special introduction. *Theory, Culture & Society*, 33(7–8), 409–419.
- Bennis, W., ve O'Toole, J. (2005). How business schools lost their way. *Harvard Business Review*, 8(3), 96–104 (May).^[1]^[2]^[3]^[4]^[5]
- Bevan, D. (1988). *Literary Gastronomy*. Amsterdam: Rodopi B.V.
- Bourdieu, P (1996). *The Rules of Art: Genesis and Structure of the Literary Field*. Stanford, CA: Stanford University Press.

- Brehm, J.W. (2008) [1966]. A Theory of Psychological Reactance. In: Burke, W.W., Lake, D.G., and Paine J.W. (eds). *Organization Change: A Comprehensive Reader*, San Francisco: John Wiley & Sons, 377-391.
- Cuma, A. (2009). Edebiyat sosyolojisi ve araştırmalı edebiyat bilimi. *Sanat ve bilimin sınır ötesi etkileşimi*. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 22, 81-94.
- Czarniawska-Joerges, B. Monthoux, G. P. (2005). *Good Novels Better Management: Reading organizational studies*. Harwood Academic Publishers.
- Dolgun, U. (2016). Edebiyat sosyolojisinin imkan(sızlığı). *Hürriyet Gösteri Sanat-Edebiyat Dergisi*. 126-140.
- Dolgun, U. (2021). Edebiyat Sosyolojisi yapmak ya da yapmamak. Edebiyat Sosyolojisini Güncel Kılmak, Aziz Şeker - Emre Özcan, Editör, Nika Yayınevi, Ankara, https://www.researchgate.net/publication/355887700_EDEBIYAT_SOSYOLOJISI_YAPMAK_YA_DA_YAPAMAMAK
- Goffman, E. (1959). *The Presentation of Self in Everyday Life*, Garden City: Doubleday.
- Harrington, A. (2004). *Art and social theory: Sociological arguments in aesthetics*. Cambridge: Polity Press.
- Hoggart, R (1966) *Literature and society*. *The American Scholar* 35(2): 277–289.
- Hubbard, D. ve Lindsay, M. (2012). From significant difference to significant sameness: Proposing a paradigm shift in business research. *Journal of Business Research*.
- İluç, P. (2009). *Psihologie socială și sociopsihologie [Social Psychology and Sociopsychology]*, Iași: Polirom.
- Kılıç, T. (2019). *Yeni Bilim: Bağlantısallık, Yeni Kültür: Yaşamdaşlık*. Ayrıntı Yayınları. 4. Basım.
- Longo, M. (2015). *Fiction and Social reality. Literature and Narrative as sociological resources*. Ashgate Publishing Limited.
- Merril, Francis E., (2004): *Sosyolog Olarak Balsac: Bir Edebiyat Sosyolojisi İncelemesi*, çev.: Köksal Alver- Mustafa Fişne, içinde: Köksal, Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Hece Yay., Ankara, s. 43-56
- Mises, L. (1996). *Human Action: a Treatise on Economics*, San Francisco: Fox & Wilkes.
- Nisbet, RA (1962) *Sociology as an art form*. *Pacific Sociological Review* 5(2): 67–74
- Nisbet, RA (1977) *Sociology as an Art Form*. Oxford: Oxford University Press.
- November, P. (2004). Seven reasons why marketing practitioners should ignore marketing academic research. *Australasian Marketing Journal*, 12(2), 39–50.
- Otley, D. (2003). Management control and performance management: Whence and whither? *British Accounting Review*, 35, 309–326.
- Phillips, D.P. (1974). The Influence of Suggestion on Suicide: Substantive and Theoretical Implications of the Werther Effect. *American Sociological Review*, 39: 340-354.
- Popper, K. (1959). *The logic of scientific discovery*. London: Hutchinson.
- Ravetz, J. (1971). *Scientific knowledge and its social problems*. Oxford: Oxford University Press.
- Reed, I. A. (2011). *Interpretation and Social Knowledge: On the Use of Theory in the Human Sciences*. Chicago, IL and London: University of Chicago Press.
- Russu, S. M. (2014). Literary fiction and social science. Two partially overlapping magisteria. *Journal of Comparative Research in Anthropology and Sociology*. 5(2): 133-152.
- Sağlık, Ş. (2004): *Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi*, içinde: Köksal, Alver, *Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri*, Hece Yay., Ankara, s. 181-217.
- Shiller, R. J. (2019). *Narrative economics. How Stories Go Viral and Drive Major Economic Events*. Princeton University Press.
- Talbot, M. (1992). *The holographic universe*. Harper Collins Publications.

- Tanrıyar, E. (2018). Kelimelerin yerine tatlar, kahramanların yerine yemekler geçtiğinde. <https://t24.com.tr/k24/yazi/edebiyatta-mutfak,1571>
- Váňa J. (2020a). More than just a product: Strengthening literature in sociological analysis. *Sociology Compass*
- Vana, J. (2020b). Theorizing the Social Through Literary Fiction: For a New Sociology of Literature. *Cultural Sociology*. 14(2) 180–200
- Wellek, R. Ve Warren, A. (1983). Edebiyat Biliminin Temelleri, çev.: Ahmet Edip Uysal, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara^[1]
- Wilner, P. (1985). The main drift of sociology between 1936 and 1982, *History of Sociology*, 5 (2): 1–20.^[1]
- Wilson, A. R. (1990). *Quantum Psychology: How Brain Software Programs You and Your World*. New Falcon Publications.
- Yüksel, 2022. *Bir agnotoloji olarak ticari gastronomi*. İçinde. Çulha, O. (Ed) Geçmişten günümüze gastronominin izleri: Araştırmalara dayalı kanıtlar. Eğitim Yayınevi
- Yüksel, A. (2021b). *Hünsa*. Kitapyurdu Doğrudan Yayıncılık.
- Zimbardo, P. (1969). The Human Choice: Individuation, Reason, and Order vs. Deindividuation, Impulse, and Chaos. In: Arnold, W.J. and Levine, D. (eds). *Nebraska Symposium on Motivation I*, Lincoln: University of Nebraska Press, 237-307.
- Zwart, H. (2017). *Tales of Research Misconduct A Lacanian Diagnostics of Integrity Challenges in Science Novels*. Springer.

ⁱ Proctor ve Schiebinger (2008) tarafından önerilen Agnotoloji yanıltıcı veri, sözde bilimsel bilgi, ticari menfaat gereği bilinçli cehalet yaymayı inceleyen bilimdir. Agnozi (duyusal bilgiyi işleme yetersizliği) kelimesinden türetilmiştir. Agnotolojinin hedefinde olan kişiler de agnozi belirtileri gösteren kişiler gibi doğru ve gerçek hakkında bir farkındalığa sahip olamazlar (Uzbay, 2019: 23).